

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

BALLAGI ALADÁR.

*

ELSŐ ÉVFOLYAM.

MÁSODIK FÜZET.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1891.

TARTALOM.

	Lap
A Gesta Romanorum hatása a magyar műköltészetre. (I. közl.) <i>Dr. Lászlár Béla</i>	147
Latin írók Kassán a XVI. században. <i>Ifj. Kemény Lajos</i>	160
A nyelvtörténeti szótárból kimaradt régi magyar szavak. <i>Szeremlei Samu</i>	162
Ráday Gedeon (II. és befejező közl.). <i>Dr. Váczy János</i>	164
Még egy pár szó Simai Kristófról. <i>Dr. Versényi György</i>	178
Kisfaludy és Petrarca (Folyt. és vége). <i>Angyal Dávid</i>	181
Petőfi «Örült»-jének versalakja. <i>Négyesy László</i>	195

KRITIKAI ROVAT.

Bibliothèque de la Compagnie de Jésus, par Carlos Sommervogel. <i>Ballagi Aladár</i>	203
Nagyváthy János élete. Irta Nagyváthy Kálmán. <i>Ballagi Géza</i> ...	209
Kisfaludy Sándor levéregénye. Irta dr. Werner Adolf. <i>Greksa Kázmér</i>	215
Wagner Phraseológiájáról. <i>Nagyszigethi Kálmán</i> és <i>Dr. Kármán Mór</i>	216
Demek dolgozata Matthiissonról. <i>A szerkesztő</i>	217

ADATTÁR.

Hogy lett ifj. gr. Teleki Domokos a jénai ásványtani társulat elnökévé? <i>Koncz József</i>	219
Báró Wesselényi Miklós pesti szintársulatának történetéhez. <i>Bayer József</i>	221
Wesselényi kiadatlan levele. <i>Ponori Thewrewk Emil</i>	233
— Ifj. Kemény Lajos «A reformáció Kassán» cz. munkájára előfizetési felhívás	234

—♦—

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Szerk.

A GESTA ROMANORUM HATÁSA A MAGYAR MŰKÖLTÉSZETRE.

(Első közlemény.)

Az európai mesetökének egyik jelentékeny része, mint azt a mesevizsgálat kétségbevonhatlanul megállapította, keleti eredetű. Természetes, hogy az idő alatt míg a mesék keletről, India bazárjaiból, a saraczenok hadi sátraiból, a mórok háremeiből s az arabok rózsavirágos földjéről: Közép-Európa lovagváraiba, a barátok czelláiba, s a polgárok tornázos házaiba kerülnek, sok és lényeges változásokon mennek át. E változások megfigyelése a népszellem érdekes vizsgálata!

Ösmeretes az út is, melyen e mesék keletről Európába jutottak: nagyrészt szóbeli közlés útján, melyet a kereszties hadjáratok nagyban elősegítettek. Egy másik csatorna: a kéziratokba letett mesetöke vándorlása, magukkal a kéziratokkal, fordítások és átdolgozásokban. E keleti mesék, eljutván Európába, különböző latin nyelvű gyűjteményekbe mentek át, de már átkeresztyénesedve, s lefordítva a nemzeti nyelvekre, sokszor a nép ajkára szállottak át.

Igen sok keleti mese található abban a latin nyelvű, középkori mesegyűjteményben is, melylyel az alábbiakban foglalkozni fogunk, a *Gesta Romanorum*ban. E mesék prózában vannak irva s a XIV. századtól kezdve ez a forma európa-szerte uralkodik, mi azt jelenti, hogy a verses műfajok e tájt háttérbe szorultak a próza elől. E sajátágos jelenség oka a XIII. század végén kialakult társadalomban keresendő. A lovagi élet haldoklóban, de egy új elem: a polgárság egyre emelkedik. Nem a lovagi osztály, hanem a polgárság ízlése lesz döntő a költészetre. A polgárság pedig kap a históriák után. Mítsem törődnek a formával, melyben az megjelenik. A fő az ujság, a mulattatás, az érdeklődés felkeltése. A nyelv szépségére, a forma üdeségére nem sok

ügyet vetnek. A könyvnyomtatás föltalálása után ennek az ízlésnek hódolnak az írók és könyvkiadók. A «históriák» tömördek mennyiségben készülnek, de kelnek is. *Harder* Messmemorial-ja szerint, az 1569-iki frankfurti városon 5918 könyvet adott el.

E meséknek egyik fő jellemzőjük: az erkölcsös alap-
eszme. Tárgyaik nagyrészt romantikusok, de nem olyanok, minőt a lovagi költészet lángoló képzelme szült; át vannak hatva bizonyos józan realismustól s e két elem furcsa keverékben lép elénk. A harciasság, a személyes erő, a pórszülett királylyá emelkedése tetszett az erejének tudatára ébredt népeknek. Capet Hugóból Schapler Hugó lesz, s mert Eulenspiegel s Markalf a nép józan értelmét s paraszti agyafurtságát jellemzően fejezik ki: tetszetek! Így keletkezik egy ily prózában írt mesegyűjtemény: a *Gesta Romanorum* is, melynek kedveltségét misem bizonyítja jobban, mint az a töménytelen számú kódex, melyben reánk maradt s melyeket Oesterley a G. R.-nak általa eszközölt kiadása bevezetésében felsorol. De bizonyíték az is, hogy majd minden európai nyelvre lefordították, sőt hogy minden nemzeti irodalomra több-kevesebb hatással volt, az egyes népek népköltészetét sem véve ki. Csak nézzünk végig Oesterley jegyzetein s látni fogjuk, hogy e hatás nem olyan megvetendő. Pedig Oesterley kimutatása nem akar a pontosság érdemével dicsekedni s nincs is joga hozzá. Hiszen 1872 óta hány esetben lőn kimutatva, hogy egyik-másik munka a «Gesta Romanorum»-ból vette tárgyát s Oesterley teljesen mellőzte a magyar irodalmat is. Feladatom e hiányt pótolni.

A «G. R.»-ot illető kérdésekkel, Oesterley alapos kutatásai után (Berlin, 1872.), többé-kevésbbé tisztában vagyunk s a mi még kérdéses, azt meg nem lehet úgy egykönnyen megoldani. Értem a G. R. szerzőjére vonatkozó vitás pontot, melyre nézt egyelőre csak negatív eredményt lehet felmutatnunk. Csak szerencsés véletlen hozhatja a szerző vagy compiler nevét felszínre; addig Oesterleynak, különben elég valószínű, hypothesisével kell beérnünk. A G. R.-ot 1472 ben adták ki elsőben latin nyelven s 181 fejezetből állott. Tizenhét évvel utóbb német nyelven s negyvennyolcz évvel utóbb angol nyelven is megjelenik. A középkori olasz novellistáknak leg-

kedveltebb és sokat használt forrása lett, Shakespeare innét vette Periklesének tárgyát s a négy szekrényről szóló meséje is, a Velencei kalmárban, innen való. Forrásait eddigi magyar ösmertetői, (kik közül a Beöthy Zsolté a legalaposabb: Széprózai elbeszélés. I. 129.) általánosságban már meghatározták Oesterleynak beható kutatásai alapján. A XIII. században nemcsak a G. R. alakult ki mesegyűjteménnyé; ilyen gyűjtemény volt Pergaminus Miklósnek «Dialogus Creaturarum»-a is, mely 1480-ban jelent meg ugyan először, de kodexekben már a XIII. századból bírjuk. Célja a keresztyén erkölcsant, keresztyén morált hirdetni, de mindig egy példázat, egy mese alapján. Ép úgy a G. R. Minden meséje tulajdonkép a magyarázat, azaz a hozzáfűzött moralizálás kedvéért van s a mese alakításakor e cél már a szerző szeme előtt lebegett. Ime általános kedveltségének forrása! A nép vallás mezébe burkolt meséket kapott, a bibliai történetek is tetszetősebb alakban vannak felfrissítve.

A G. R. legjellemzőbb tulajdonsága a középkori mysticismus, a mivel a moralizáláshoz való hajlam társul. A G. R. meséi e mystikus oldalának tudhatjuk be, hogy szóonokok, így pl. Pelbárt is, oly sokat idézik, felhasználják, példának, tanításnak, «propter consolationem», vagy «hogy az elszundikáló népet felserkentsék». Szilády ama véleménye szerint, hogy Pelbárt előbb magyarul mondotta el beszédeit: a G. R. meséi már 1480 táján magyar nyelven hangzottak el. E feltevést Horváth Cyrill csak bizonyos s kevés számú szónoklatra tartja helyesnek,* de kár, hogy nem mondja *melyekre*, mert látnók akkor, hogy azokban idézi-e a G. R.-ot?! Ámde nemcsak papok és szerzetesek előtt volt ismert és kedvelt a G. R., hanem a humanisták előtt is, sőt Mátyás király könyvtárából sem hiányzott s ezt a Corvinát mi is bírjuk.** Az 1877-ben visszaajándékozott Corvinákkal együtt került vissza Konstantinápolyból s a «Historia septem sapientium»-mal együtt teszi egy 1474-ben készült latin nyelvű kodex tartalmát. Magyar ember másolta,

* Horváth Cyrill: Temesvári Pelbárt és beszédei. Phil. Közl. Pótköt. I. p. 173, 194; Oesterley (G. R.) a jegyzetek közt kimutatja, hogy melyik mesét találjuk meg Pelbártnál. Így pl. a 12, 18, 45, 57, 58, 67, 71, 80, 100.-at stb.

** A budapesti egyetemi könyvtár tulajdona.

mit bizonyít az a körülmény, hogy a 82. lap széljegyzete így hangzik: *Hogh ihatnám!*

Ki volt hát e nevezetes mesegyűjtemény szerzője?

Fentebb megjegyeztük, hogy e kérdésre csak tagadólag válaszolhatunk, hogy t. i. *nem* Petrus Berehorius mint azt Glassius (*Philologia sacra* p. 200), sem Helinand, mint azt Grässe állítja. Mert hogy Berehorius és Helinand parabolákat, példázatokat irtak a Gesták módján: mit sem bizonyít. Mikor a «*Dialogus Creaturarum*» Helinandot a G. R. szerzőjének mondja, nem a mi mesegyűjteményünket, hanem Helinand krónikáját érti. Hiszen a tájt Livius műveit is *Gesta Romanorum*nak nevezték! De meg komolyan nem is beszélhetünk a G. R. szerzőjéről. Csak compilerokról lehet szó.

Mert hogy keletkezett a G. R.? A szerzetesek tapasztalták, hogy célzatos legendák, mondák és mesék, parabolák és históriák a vallásos meggyőződés szilárdítására nagy befolyással vannak. Pelbárt példája is tanúságot tehet emellett. Fölkeresték tehát a klasszikus irodalomból, a legendák könyvéből, de meg a mindennapi életből is* az olyan tárgyakat, melyek eszméltetők, tanulságosak, egy erkölcsös eszmét élénken szemléltetők. Moralizálás végett gyűjtötték, később összeírták őket: *Moralitates ex gestis Romanorum* stb. cím alatt, s e gyűjtemények kolostorból kolostorba vándoroltak, a hol leírták a hiányzókat és kiegészítették vele a maguk gyűjteményét. Természetesen a moralizálás volt a fődolog, de később a mese lett az, s idővel a moralizáció teljesen kiszorult. Innen a kéziratok különböző terjedelme s ebből magyarázhatók meg az eltérések, a változások is.

* Oesterley nem helyezte előtérbe, s így természetesen senki sem azok közül, kik a G. R.-mal foglalkoztak, hogy egyes mesék, melyeknek forrásával nem vagyunk tisztában, vagy az adott forrás nagyon is távoleső, bizonyosan a mindennapi életből vannak merítve. Hisz ha valakinek, úgy a gyóntatónak nyílik alkalmá megösmerni az emberi lelket! Így pl. a 26. mese, hol az apa megtudja, hogy a sajátjának vélt gyermek nem tőle való; a 40. mikor a szerzetest hívja fel a férj, hogy tudja ki valamiképp nejétől, hahogy hű-e hozzá; vagy a 66. melyben egy megcsalt leány története van elmondva, ki pártfogójához haláláig hű maradt: stb. mind oly mesék, melyek megtörténhettek az életben. Mindegyiket könnyen lehet moralizálni. A 26.-nál a hűtlen feleséget *test*nek veszi és sanyarú poenitentiát ajánl büntetésül, a 40.-nél a házastársak viszonyát az embernek az Istenhez való viszonyával veti össze és próbául az imát rendeli; a 66.-nál a pártfogót Jézusnak nevezi és ajánlja a hozzá való hűséget.

E kéziratok, melyek különböző időkben irattak, kevés adatot nyújtanak a Gesták keletkezése idejének meghatározására. Pozitív adatunk egy sincs. Míg egy 1326-ban összeírt kódex csak 69 elbeszélést tartalmaz, egy másik 1342 táján összeírt 200-at; minek oka azonban az, hogy egyes elbeszélés kétszer is előjő benne. Ebből is arra lehetne következtetnünk, hogy nem egy ember munkája: de annyi kétség kívül áll, hogy e kézirat nem az 1342. évben, hanem az 1342. évig iratott. A G. R. keletkezése idejét bizvást a XIV. század elejére tehetjük tehát, s bizonyos, hogy Angolországban keletkezett, bár Németországban már jókor s nagyon elterjedt. Nyomtatásban 1472-ben jelent meg s 181 fejezetből állott. Magyarra Haller János fordította le s 1682-ben adta ki.

I. — *A Gesta Romanorum és a magyar kódex-irodalom.* Em-lítettük, hogy a G. R. Magyarországon a XV. és XVI. században általán ismert volt. Felhoztuk bizonyságul azt a Corvin kódexet, mely a G. R.-ot tartalmazza. De a nyitrai XVI. századbeli könyvtárban is meg volt a G. R. 1508. kiadása. Természetes tehát, hogy a kódexekben is nyomait találjuk hatásának. Nem erős ugyan az és nem nagy terjedelmű. Hisz kódex-irodalmunk tartalmát legendák, zsoldár-fordítások teszik s csak itt-ott találunk egy-egy példára, predikációra, melyekben elvéve a G. R. hatását is felösmerhetjük. A legendák a vallásos középkor regényei, mulattatásul, de egyszersmind lelki épülésül szolgálnak. Szerzetesek olvasták s magyarázgatták, hozták fel követendő példakül a tömegnek. E legendák átmentek a G. R.-ba is s egyiket-másikat magyar nyelven is megtaláljuk kódexeinkben. De kritikával kell eljárunk. Találunk ugyanis e legendák között olyanokat, melyek a G. R.-ban is bennfoglalvák, azonban téves azt hinnünk, hogy ez elbeszélések a G. R.-ból valók. A «Barlám és Jozefát» parabolái között, pl., nem egy benn van a Gestákban is, de tudjuk, hogy a G. R. azokat egyenesen a «Barlám és Jozefát»-ból vette. E legenda ugyanis jóval régibb a Gestáknál s egyes meséi, pl. az okos királyról, ki tudván, hogy csak egy évig uralkodhatik, előre kincseket küld száműzetése helyére; a négy szekrényről szóló parabola, melyet Shakespeare a Velencei kalmárban dolgozott fel, átmentek a Ges-

tákba is, de magyarba egyenesen a legendából fordították le. Így vagyunk Szent Elek legendájával is, mely ugyan a G. R. 15. elbeszélése, de kódex-íróink (e legenda ugyanis négy magyar feldolgozóra talált!) nem innét, hanem nagyrészt a hivatalos pápai legenda, az Acta Sanctorum-ból fordítottak.*

A példázatok között azonban végre olyanra is találunk, mely egyenesen a G. R.-ból való. Az Érsekújvári kódex 267—269. lapjain áll s e részt 1530. január 13-án Sewenhazy soror Marta domokosrendi apáca másolta s a G. R. 57. elbeszélésében találja meg eredetijét. Ez elbeszélés tárgya röviden az, hogy Titus római császár meghagyja, hogy születésnapján ki sem dolgozzék, Virgilius bűvészszel szobrot állít, mely elárulja a születésnapján dolgozókat. Fókusz kovács dolgozik s a szobor elárulja. A császár elfogatja s a kovács azzal védekezik, hogy neki mindennap 8 pénzre van szüksége, mert mint Fókusz megmagyarazza, kettővel adót fizet, mert atyjának adja, kettőből ruházódik, mert fiára költi, kettőt elveszt, mert nejeinek adja, kettőből él, abból táplálkozván. Nincs tehát veszíteni való ideje. A császár elmésségeért megbocsát neki, sőt Titus halála után ő lett a császár.

Ez elbeszélést Péczeli József is feldolgozta «Király és kapás» című meséjében. A G. R. szövegét Haller János fordításában is bírjuk, érdekes lesz tehát ezeket összevetnünk.**

Általánosságban megjegyezhetjük, hogy kódex-íróink sokkal inkább szó szerinti fordít, mind Haller, s bár Haller nyelve simább, élénkebb, de nélkülözi a latin eredeti folyamatosságát és élénkségét, a mit kódex-íróinktól aligha kívánhatunk. Ámde a naiv hangot kódex-íróink jobban visszaadja, mint Haller, de fordulatokban, magyarosságban jóval hátrább áll amannál.

* *Beöthy*: A szép prózai elbeszélés tört. I. 42.

** Sőt Haller révén átment a nép ajakára is. (Nyelvőr II. 132. XVI. (187.)

Ime egy példa:

Gesta Romanorum :
(ed. Oesterley p. 358.)
— — Omni die per
annum duos denarios te-
neor dare, quos mutuavi
in juventute, duos acco-
modo, duos perdo, duos
expendo. Ait imperator :
De istis manifestius de-
bes michi dicere : Cui ait
faber : — —

Érsckújvári kódex :
— — Mert esztendőn-
ked mindennapon tarto-
zom adnom két pénzt,
kit gyermekségembe köl-
csön vöttem volt. Ésadok
kettőt kölcsön és kettőt
elköltök. Monda az csá-
szár ö neki. Mongyad
meg énnekem nylvabban.
Ez penzeknek ertelmet
monda Fokus kovacs. — —

Haller :
— — Adóba minden-
napra két pénzzel tarto-
zom ; kettővel ruházko-
dom ; kettőt elvesztek ;
kettővel élődöm. Kinek
mond a császár : ezeket
világosan akarom ér-
teni. Kinek viszont a ko-
vác : — —

E kis összevetés is élénken bizonyítja, hogy Haller bár rövidebbre fogta az eredetit, de nem annak hátrányára. Van ugyan nála is latinismus, de koránt sem annyi, mint a kódex-írónál, bár a tájt a fordítás sem volt egyéb, mint folytonos küzdés a nyelvvel. Jellemzők Haller toldásai : A latin eredeti azzal végzi Fókus kovács történetét, hogy «ipso mor- tuo inter alios imperatores imago ejus depingitur et ultra caput suum octo denarii». Haller ezt így fordítja : «kinek képét leírták emlékezetre és feje felett a nyolcz pénzt . . .», kihagyja e kifejezésnek «inter alios imperatores» a fordítását, a mi pedig az egészet indokolja de hozzá teszi : «címeré- ben is megmaradt a nyolcz pénz». Mintha Titus római császárnak lett volna már címere. Ezt a XVII. századbeli nemes írta!

Péczeinek «Király és kapás» cz. meséjében jóval rövi- debb a történet. Az utazgató király a serény kapásembertől megkérdi, hogy mi bér jár ki néki naponként? Négy garas, feleli a kapás, melyből úgy jön ki, hogy egyből eszik, a másiktól fiát neveli, a harmadiktól atyját táplálja, a negye- dikből eladó lányát tartja ki. Péczeli nem a G. R.-ból merített, valószínűbb, hogy egy adomagyűjteményből vette, hisz átment pl. Pauli «Schimpf und Ernst»-jébe is. Bizonyos azonban, hogy Európára legalább a G. R. a végforrása e mesének, bár keleten is megtaláljuk (Baital Pachisi. ed. Oesterley. 3.), de meg a siciliai mesék közt is, (Gonzenbach : Sicil. Märch. 50.) s így Európába vezető útja, mintegy magától kijelölődik.

Ide kellene még soroznom a Csoma-kódex «Rustem csá-

szár»-ját is, de ez alakjánál fogva más csoportba tartozik, legyen szabad tehát külön fejezetben tárgyalnom. Annyi bizonyos, hogy a G. R. nálunk már jó korán elterjedt s ha kódex-irodalmunkban nagyobb számban nem találunk feldolgozásokat avagy fordításokat, oka az, hogy kódexeink első sorban a gyakorlati szükségletnek akartak megfelelni s ezért fordították le a zsoltárokat, Temesvári Pelbárt predikatióit, a szentek legendáit s kivételes eset, hogy lefordítják a «Barlám és Jozefát»-ot is, a középkor e «vallásos regényét».

A reformatió korának beköszöntével háttérbe szorúl a szerzetes, legendáival és szentjeivel, Mária-cultusával és Krisztus dicsőítésével s előtérbe emelkedik a protestantismus, fenséges komorságában, zsoltáraival, a bibliával, hazafi-énekeivel, bibliai elbeszéléseivel, költői, regényes beszélyeivel, s vitázó drámáival. A vallás és haza állapota hatja át a jó schola-mester lelkét, valamíglen szobájában «tanításai közt» vagy «munkája megszűntében» verselő kedvre lobban. Meleg, áradó érzés az, a mi az e korbéli énekeket egytől egyig átömlí: akár vallásos, akár politikai legyen is az! E korszak elbeszélő költeményeit, tárgyaik szerint, három csoportba scrozhatjuk: vallásos tárgyuakra, a történelmi eseményt tárgyaló csoportra, s regényes elbeszélésekre. Mielőtt tulajdonképeni feladatunkra, azon regényes elbeszélések vizsgálatára térnénk, melyeknek forrása a Gesta Romanorum, rajzoljuk meg nagy vonásokban ez elbeszélések képét.

Mindjárt szembe tűnik az, hogy versben vannak írva, s nincs oly énekünk, melynek ne lenne tendenciája: morális avagy históriai. Mindegyik mint megtörtént esemény, mint «lött dolog» kíván tekintetni, s érezve belső valóságosságuk hiányát, a külső igazsággal elégszenek meg. Kezdték bizonyos közhelylyel pl. «Emlékezzünk régiekről» vagy «Jámbor házasok meghallgassátok» s végezték valamelyes összevetéssel, czélozván korabeli eseményre, az énekmondó bújára-bajára, de mindég hangsúlyozták, hogy a «szép tanuságért» dölgoztak. Nevöket versfökkbe szedik, de, sajna! nem teszi mindmegannyi.

Nincs közöttük egy sem, ki hatalmas arányokban emelkednék ki közülök. Számra, mennyiségre nézt Tinódi produkált legtöbbet, de Istvánfi és Gyergyai költői tehetségre nézt jóval túlszárnyalják. Forrásaikat nem igen emlegetik,

ezek kikutatása az irodalomtörténet feladata, annál is inkább, mert ezáltal határozhatni meg e költői elbeszélések æsthetikai értékét, ösmerhetni meg szerzőiknek phantasiáját és alakító tehetségét. Alábbiakban vizsgálni fogjuk *Poli István*: «Jovenianus»-át, *a drávai névtelen* «Rustan császár dolgait», s *Apollonius* historiáját: mindezeknek a *Gesta Romanorum* közvetlen forrásuk.

II. — *Poli*: «*Jovenianus*»-a. 1593-ban *Poli István* énekmondó egy éneket szerzett, «gondolkodván magában, az nagy kevélységet, istentelenséget utálván ő magában». Az ének címe: «Historia | Az Jovenianus nevü Római | császárnak, Isten ellen va-|ló fölfuvalkodasáról és az Nagy Ur Istennek | rayta lött boszszu allasarol | es előbbi tisztiben | való allasarol, mostan Deakbol Ma-|gyarra fordítottatott 1593. | Esztendőben».

A történet, melyet *Poli István*, kinek nevét a versfőkől olvashatjuk ki, (*Stefanus Poli* fecit,) feldolgozott: *keleti eredetű*. Vándorlásával, Európába átszármasztásával *Varnhagen Hermann* foglalkozott.* Egyike a középkor legszebb elbeszéléseinek, a keleti tartalom lehullva róla, keresztyén külsőt öltött fel s mint ilyent számos költői feldolgozásban bírjuk. Költői varázsa megkapta több modern költő lelkét is s drámákban, elbeszélésekben egyaránt, hivatott feldolgozókra talált. Mesénknek azon ind hit az alapja, hogy varázslat folytán át lehet menni meghalt emberek vagy állatokba s ott tovább élni. E hitből több mese alakult, ezek közül az egyik az 1125-ben összeírt mesegyűjteménybe, a «*Mesehullámok tengeré*»-be, át is ment. De át a jóval ifjabb *Pantsatantrába* is, mely részben legközelebb áll a *Gesta Romanorum* szövegéhez. Ime főbb motivumai: A királynak megtetszik egy púpos bohóc s meghittjévé teszi. Ministere figyelmezteti, hogy ne nagyon higgyen bohócában. Egy alkalommal egy bűnbánó azon varázsigét tudatja a királylyal, melynek elmondása képesít holt ember testébe való átszállásra. A púpos is meghallja ezt. A király vadászat közben egy megholt brahma tetemére talál s átszáll a tetembe, mire a vele lévő álnok púpos a király alakját veszi fel s uralkodik. De gyanút kelt

* Ein indisch. Märchen. Berlin. 1882.

s az ügyes minister rajta van, hogy az igazi király nyomába jusson. Elvégre is czélt ér!

Hasonló ehhez a Tuti-Nameh (II. 478.) egy elbeszélése, de itt idegen motívumok is szerepelnek. Az ind hit a zsidókhoz jutva, bizonyára perzsa közvetítés révén, Salamon nevéhez fűződve, elterjedt, de változtatással. E Salamon-legendának négy alakját ösmerjük. A legrégebb a 350-ben kiadott jeruzsalemi talmudban áll s ime: Salamont elűzi az angyal trónjáról s vándorútra kél, szólva mindenütt: «Én tanító, Izrael királya voltam». A nép ezt hallván, csalónak gondolja, hisz az angyal Salamon képében uralkodott. Megverték tehát Salamont ott is, itt is. Későbbi keletű legendákban trónjához jut Salamon, még pedig Benejahu tanácsos segítségével. Salamon itt már egy meggondolatlan nyilatkozatáért bűnhődik s bűnhődve visszanyeri trónját. Ilyen alakban áll a babyloniai talmudban, s ehez hasonló a kabalai legenda is.

Ránk nézt fontossággal pusztán ama keleti szöveg bir, mely a Pansatantra meséjét és a Salamon-legendát egyesíti magában. Új motívum csupán az, hogy a katastropha akkor következik be, mikor a király a fürdőben ül. E keleti mese, görög közvetítés révén, Európába jutott s itt két feldolgozóra talált. Az egyik a Gesta Romanorumban található. A hős itt egy római császár Jovinianus, (Polinál csekély eltéréssel: Jovenianus). E név három személy felcserélésén alapul. Jovinianus nevű római császár ugyanis nem élt; a feldolgozó bizonyára Jovius (Diocletianus) császárra gondolt s ezt a nevet Jovianus császárral, vagy Jovinianus nevű rosszhirű baráttal zavarta össze. A keresztyén elem itt főként a remete szerepeltetése, ki a végén a cselekvénybe befoly.

A G. R.-ban olvassuk: Jovinianus római császár ágyában felfuvalkodottan gondolkozik. Reggelre kelve vadászni megy, de megizzadva egy közeli patakban megfürdik. Ezalatt egy hozzá hasonló férfi lép a partra, felöltözik ruhájába, lovára kap és a kísérettel a palotába hajtat. Jovinianus meztelenül egyik harcosának laka elé siet, ott nem akarják bebocsátani, nem ösmernek reá s erősítgetéseire, hogy ő lenne a császár, elmondják, hogy a császár már haza hajtatott. De azért kihívják a harcost is, ki csalónak nézi és elvereti. Így jár egy másik főemberénél. Ekkor a császári palotába

megy, bebocsáttatásért esd, a császár elé vezetik, de sem a császárné, sem a kíséret nem ösmeri el; vizslája megharapja, solyma elröpül előle, az új császár pedig halállal fenyegeti, ha még egyszer császárnak meri magát kiadni. Ekkor egy remetéhez, volt gyóntatójához fordul, de a meztelen embert az sem ösmeri fel. Jovinianus kétségbeesve eszébe veszi, hogy mily felfuvalkodott volt s bűnbánóan gyónni kezd. A remete ekkor ráösmer, ruhát ad néki, mire ő a császári palotába megy, ott megösmerik, belép a díszterembe, s kis vártatva az új császár is. Nem tudták megkülönböztetni a kettőt egymástól, sem a császárné sem a kíséret. Az új császár ekkor így szól:

Oesterley p. 364.

— — Iste homo est imperator vester et dominus. Nam aliquo tempore contra deum se erexit, propter quod peccatum deus eum flagellavit et hominis noticia ab eo recessit, quousque satisfactionem deo fecit, ego sum angelus eius custos anime sue qui imperium custodivi quamdiu fuit in penitencia. Jam ejus penitencia est completa et pro peccatis satisfacit, ammodo ei sitis obedientes, ad deum vos recommendo; — —

Haller ford.

— — Ez az ember a kit láttok, valóságosan a ti uratok és császárotok, a ki annak előtte való időkbén a *Felséges* Isten ellen felfuvalkodott, *hasonlítván magát a teremtőhöz*. A mely vétkeért megostorozta őtet és az embereknek ismeretségéből elidegenítette, mindaddig, *mig magát meg nem ismerte* és az Istent *nagy töredelmességgel* meg nem követte. Én pedig mint őrangyala mindaddig gondot viseltem a birodalomra, valamig neki penitenciát kellett tartani *és bűnéért lakolni*. Már az Isten megelégedett és *bévette siralalmát*: mátol fogva azért neki tartoztok engedelmességgel. Én pedig mindnyájokat Isten gondviselésébe hagyalak. — —

S az angyal eltűnt, Jovinianus pedig isteni félelemben élt holta napjáig. A dőlt betűkkel szedett helyek Haller fordításában azt bizonyítják, hogy itt Haller, ellenkezőleg mint Fokus kovácsnál, jóval szélesebben beszélteti az angyalt, ismétlésekbe bocsátkozik s vizenyősebb lesz. De maradjunk csak a G. R. szövegénél. E latin szövegen alapszik Hans Sachs egy mester-dala 1549-ből, valamint egy 1556-ban írt «Comedie»-je is. De feldolgozták azt francia, spanyol, olasz, holland, svéd nyelven is, többnyire drámában.

Ama keleti szöveg, melyen a Gesta Romanorum alapul, még egy másik keresztyén feldolgozóra is talált, kinél a kiinduló pont más. Ott ugyanis a császár megtiltja, hogy Lukács evangy. e szavait: deposuit potentes de sede! énekeljék.

E felfuvalkodottságáért bűnhődik. E szövegen alapszik több novella, (Cæsari s más novellistáktól,) továbbá egy olasz dráma is. A német feldolgozások jelentősebbje: Stricker költeménye, Rosenblüth; Römoldt (1563); Jean de Condé drámákban dolgozták fel s e dráma alapján készült azon középkori angol költemény, melyből Longfellow «Siciliai Róbert király» cz. gyönyörű költői beszélyét meríté.* Még a legújabb időben, 1876-ban is, feldolgozták dán nyelven drámává: «Az átváltozott király» címmel.

Poli István «Jovenianus»-át több kiadásban bírjuk. 1596 körül jelent meg az egyik Debreczenben, egy másik a XVI. században, Lőcsén pedig a XVII.-ben. Ki volt Poli István? csak sejtethjük. Lehet, hogy iskolamester «az Szektső mentében, Só-Vár nevű faluban», de bizonyos, hogy énekmondó volt, írván: «az nagy poharat az énekmondónak jó boroddal megtöltsed».

Poli feldolgozását főkép a papos, tanító, oktató szellem jellemzi. Minden alkalmat megragad, hogy morális predikatiót mondhasson, az elbeszélés menetét, gördülékenységét egyre-egyre megakasztja, csak hogy tanító és moralizáló hajlamát kielégíthesse. Költeményének valóban az az alaphangulata, hogy «az nagy kevelységet, Istentelenséget utálván ő magában» ezt egyre kifejezésre is juttatja. Fel-fel kiált:

Latod-e mit hasznal embernek az kevelyseg,
Im latod mit hozzon nagy hamar az negetseg,
Mint az Fejedelem az nagy kevelyseget
Latod hogy lön nevetseg!

Vagy máshelyt:

Oly nagy ügetéssel juta egy erdő melle,
Meg sem juta eszében, hogy szivet emelne
Istenhez az Egh fele!

Tényekben, motivumokban, azok egymásutánjában, szigorúan a Gestákhoz ragaszkodik. De itt-ott kiszínezy egy-egy részletet. Ime egy példa: Mikor Jovenianus meztelen a császár elé jön és sem a kíséret, sem a császárné fel nem ösmeri, így szól a császár (Haller fordításában): «Barátom, hogy

* Szépen fordította le magyarra Radó Antal, Budapesti Szemle. 1891. 433.

merted magadat császárnak nevezni. E léssen azért jutalmad, hogy lófarkon vonszoltatol a város utczáin és ha tovább is vitatod azon dolgot, halállal fizetsz. Megparancsolja azért a császár, hogy lófarkon hordozzák meg, de úgy hogy meg ne haljon». A latin szövegben ez után ez áll: Et sic factum est: mit Haller kihagy; Poli ezt szemlélteti előttünk, sőt új részleteket is hoz be; szólván:

Kezet labat gyorsan szegennek öszve kötek,
Varbol az Varosban szegeny el-kivitetek,
Szamtalon sok neptül mint gonosztevő
Varosbol kisertetek!

Az Poroszlo ott-kin nagytorokkal kialtya;
Csaszar ő Fölsége mindenek kialtatyta,
Hogy csaszari nevel kielne ez utan
Mindjart fölakasztattya!

Vagy egy másikat! Míg a latin szöveg csak megemlíti, hogy Jovinianus magába száll s a remete sem ösmervén föl, így szól: «oh én szegény fejem? hová legyek. Most jut eszembe az én fölfuvalkodásom, midőn Istenhez hasonlítottam magamat, holott az emberek között is én volnék alábbvaló». Poli ebből egész imát készít s nyolcz versszakon át beszélteti a bűnbánó Jovenianust. Hasonlóképen a remete ezen szavait «áldott az Úr neve, már megismertelek téged» öt versszakon át írja körül.

E változtatások, (illetve toldások,) annyiban jellemzők Polira, hogy csak a cselekvény gördülékenységének gátlásául szolgálnak. Különben is Poli nem jó elbeszélő. Az okot a miért Jovenianus bűnhődik háromszor is elmondja, egyre ismétlésekbe ereszkedik, s ki-kiesik az elbeszélő hangból.

Nyelve sem költői szépségű, sem különösebb erővel vagy üdeséggel nem bír. Érdekesebb kifejezései közül megemlíthetem a *koltoga* szót, a mi annyit tesz: kopogni, a Münch. kódexben 25 és 136: koltogjatok és — —; vagy koltagónak megnyittatik; Tinódinál (Erdélyi hist. 15.) ajtót megkoltonták. *Fölvakarkedek* a. m. fölczihelődni, eltávozni. Tinódinál (Erdélyi hist. 625.) Terhoz vakarkodék ő asszonysaga; Sztárainál (Athanasius élete 864.) mind elvakarkodának; *Kanditsla* a. m. kikandikál; *régi tatskó* a. m. kutya stb.

Nem mondhatjuk ezek után Toldyval (Költészet tört. 117.), hogy «Poli dolgozata szabadon készült, részletesebb a Gestáknál»; azon egypár helyet leszámítva, melyeket fentebb megjegyeztünk lényegében teljesen a Gestákhoz ragaszkodik, inventiója semmi, s nem csoda, hogy e költői beszély nem talált szélesebb körökben elterjedést. Aligha sokat töltötték meg borral az énekmondónak éneke befejeztével «az nagy poharát».

Dr. LÁZÁR BÉLA.

LATIN ÍRÓK KASSÁN A XVI. SZÁZADBAN.

Az ókori irodalom fölelevenedésével a latin nyelvű versírás széltében divatba jött. Kassán az 1565—1580. évek közt négy latin verselővel találkozunk, kik formául az ú. n. *carmen elegiacum*-ot választják.

1565-ben egy Valconius Dalmata nevű versírónak ad a tanács 10 tallért, ebbeli működése jutalmául:

Feria quarta post Martini. Senatus dari iussit Valconio Dalmatæ, qui senatui carmina exhibuit, talleros tres pro præsentis necessitate, postea autem cum voluerit discedere, dentur reliqui septem talleri pro viatico. (Városi jegyzőkönyv.)

Kromer Lénárd, a városnak Vittenbergában tanult jegyzője (1556—1576), majd bírása (1577) *distichona*ival sűrűbben találkozunk a jegyzőkönyvekben; meghal 1582-ben.

1557. *Feria tertia post Invocavit. L. Cromer, notarius, Elczoviensis, ius civile adeptus est.* (V. jegyzőkönyv.)

Nostitius Zsigmondnak, ki Liptó-Szent-Miklósról jön 1579-ben Kassára s itt mint tót predikátor működik, hosszabb versét őrizi a város levéltára.

Nosticius Sigismundus dedicavit carmina elegiace conscripta in honorem et laudem nostræ reipublicæ. (V. jk. 1580.)

Kauffny Tóbiás, kit 1580-ban választanak a város jegyzőjévé, verssel köszönt be hivatalába.